

danig is veranderd dat een terugslag vanuit de Zuiderzee, zoals die van 1170, niet meer voorkwam. Latere kanalen, zoals de eind veertiende eeuw gegraven Nieuwe Gracht, kregen als gevolg van al deze ontwikkelingen eveneens een groot verschil in straat- en waterniveau en werden waarschijnlijk onmiddellijk van werven voorzien.

In de eerste helft van de twaalfde eeuw is de Oude Gracht gegraven; daarin werden enkele gedeelten van de oude Rijnloop opgenomen. Deze riviergedeelten werden aangepast aan de gegraven gedeelten door de oevers ervan op te hogen. Additionele voordelen van deze ophogingen waren landwinst en mogelijk een betere bescherming tegen de rivieroverstromingen die, zeker in de tweede helft van de twaalfde eeuw, de stad nog steeds bedreigden. Uit het vóórkomen van overstromingen blijkt dat de gracht in die tijd nog niveauvariaties kende en dat het toen dus geen zin kan hebben gehad werven aan te leggen. Dat werd pas mogelijk na 1228, toen de gracht, als gevolg van de afdamming van de Vecht, nog slechts laag water vervoerde. Tussen ruwweg geschat 1150 en 1228 kende de Oude Gracht steile kademuuren, maar nog geen werven.

Moliërelaan 82
3533 VK Utrecht

M. E. H. Schouten

Geraadpleegde literatuur

- Berendsen, H. J. A. (1982). *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Dekker, C. (1980). De dam bij Wijk. *Nederlands Archiefblad* 84, 248-266.
- Fockema Andrae, S. J. (1950). *Studiën over waterschaps-geschiedenis. IV. Het Nedersticht*. E. J. Brill, Leiden.
- Ginkel, T. van (1987). Het ontstaan van de werven. In: Dam, H. (red.). *Utrecht aan de werf: de geschiedenis van de Utrechtse werven en werfmuren*. Stichting Matrijs, Utrecht.
- Groot, H. L. de (1983). *Scherven, schoeiingen en schepen. Rijn en Vecht te Utrecht in de elfde en twaalfde eeuw*. Doctoraalscriptie Middeleeuwse Archeologie, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Henderikx, P. A. (1980). De Lek en de IJssel in de vroege Middeleeuwen. *Nederlands Archiefblad* 84, 229-247.
- Hoekstra, T. J. (1980). Archeologische kroniek van de gemeente Utrecht 1976-1977. *Maandblad Oud-Utrecht* 1980-1, 3-32.
- Kipp, A. F. E. (1987). Archeologische en bouwhistorische kroniek van de gemeente Utrecht over 1986. *Maandblad Oud-Utrecht* 60, 225-229.
- Regteren Altena, H. H. van, en Sarfatij, H. (1973). De verdwenen Rijnloop. Waarnemingen in de bouwput V en D, Achter Clarenburg. *Maandblad Oud-Utrecht* 1973, 68-70 en 77-80.
- Winter, J. M. van (1975). Utrecht aan de Rijn. *Jaarboek Oud-Utrecht* 1975, 44-72.
- (Met dank aan Huib de Groot voor zijn waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit verhaal.)

DE THEEKOEPSEL AAN DE VAARTSE RIJN

De meeste aandacht bij de geschiedenis van Utrecht gaat vanzelfsprekend uit naar de geschiedenis van de binnenstad, het gebied tussen de singels. Ook de buitenwijken hebben echter hun eigen, dikwijls interessante geschiedenis.

In het midden van de 19e eeuw stond het gebied ten zuiden van de stad langs de Vaartse Rijn bekend als het Schrale Eind. Deze langgerekte strook werd beheerst door de vele pan- en steenovens en voor de vele arbeiders, die hier werkten, was het inderdaad „Het Schrale Eind”.

’s Zomers was het voor de arbeiders hard werken van de morgen tot de avond, dikwijls met het hele gezin. ’s Winters lag de oven meestal stil en verteerden de arbeiders hun in de zomer verdiend geld. Soms maakten zij schulden, die dan de volgende zomer moesten worden afgelost. Tijd om zich enigszins te ontwikkelen ontbrak; veel arbeiders van de steenovens konden lezen noch schrijven.

De eigenaren van de steenovens, de ovenheren, waren er heel wat beter aan toe; hun huis met tuin lag aan de straatweg of langs het water. Aan de kant van de weg of langs het water stond dikwijls een theekoepel, waar de familie van de ovenheer beschut en toch enigszins buiten kon zitten.

De steenovens

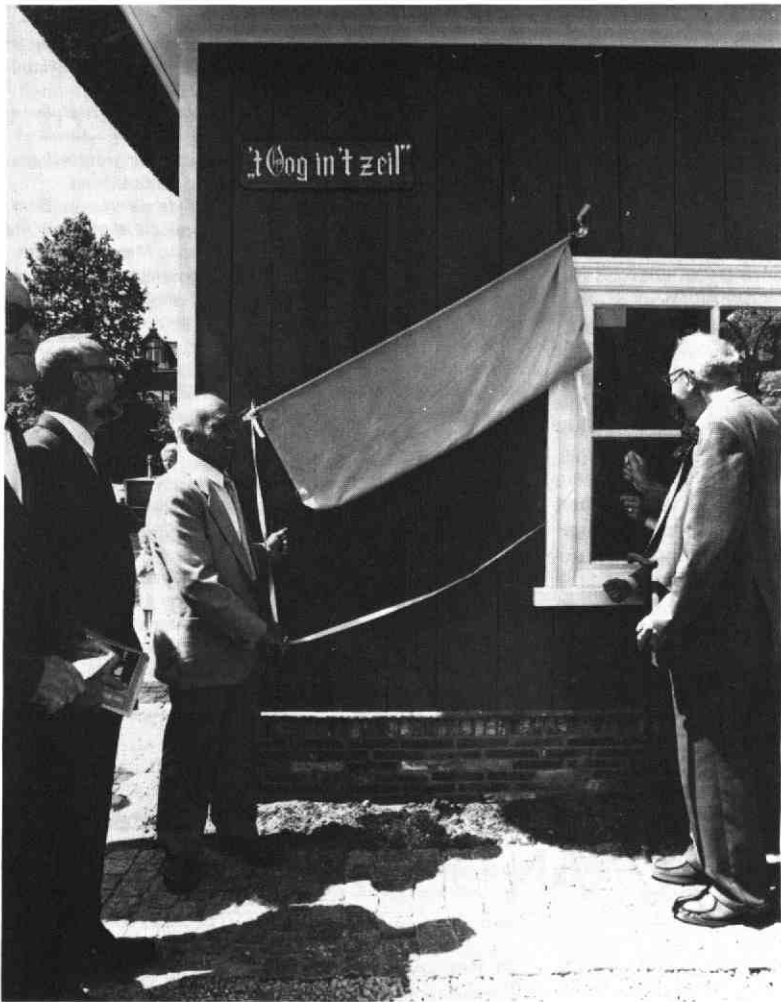
Omstreeks 1900 lagen tussen de overweg bij de Jeremie en de Liesbosch (tegenover de Zeehaenkade) de volgende steenovens:

ten westen van de Vaartse Rijn: de Heul (aan de Jutfaseweg tegenover de watertoren), de Zonnebloem I, de Nieuwe Oven (Nieuwoven of Nieuwraven), de Oude Keizer (Oostveen-Copijn), de Oven van Steenis (Jacatra), de Oven van Ravestein (Westraven) en de Jodenoven of de Zonnebloem II;

ten oosten van de Vaartse Rijn: de Ovens van de Van Arkel (Rijn en Veldzicht en Rijnoever), de Oven van Snoek, de Oven van Rappard (Ruimzicht even ten noorden van de Zuiderbrug), de pannebakkerij 't Oog in 't Zeil en de steenbakkerij De Liesbosch. De Oven van Rappard kwam later bij de Ovens van Van Arkel.

De arbeiders

Er was een grote tegenstelling tussen de ovenheren en hun arbeiders. W. G. van der Hulst, die vele jaren als hoofd van een school aan de Jutfaseweg 137 woonde, schreef er het volgende over:
„De mensen, die er woonden en werkten. Zoals in verre tijden om de oude ridderkastelen zich de hutten

De officiële onthulling van de naam van de theekeepel „'t Oog in 't Zeil" op 19 mei 1989.

Foto: Gemeentelijke Foto-dienst.

der horigen groeften, stonden hier de kleine armelijke éénkamerwoningen om de groote velden, waar de stenen gedroogd en verwerkt werden, of in de schaduw van de soms geweldige schuurachtige ovengebouwen met hun lange, laag neerlopende daken, waaruit de rook met haar zware salpeter-geur zich tussen de pannen door een weg baande. 't Hoge huis van den ovenheer troonde in meer of minder luister met zijn tuinen aan de straatweg, of met zijn oude koepels, overblijfsels uit de tijd der pralende buitenverblijven, aan de waterkant. De late herfst was de vlet-tijd. Dan trokken in natte, kille schemermorgens de vletschuiten uit, soms uren ver varens, naar weilanden, waarvan de klei gevlet en in de schuit geladen worden moest. En als in de late namiddag de buit thuis voor de wal kwam, moest in jachtige haast het laatste daglicht nog benut en de glimmend-vette, zware kleikluiten in kruitwagens de schuine helling van de grasberm worden opgereden, dwars de straatweg over, naar de verre kuil op het ovenveld, waar langzaam aan een hoge heuvel van vette klei zich sta-

pelde, voedsel voor nieuwe zomerarbeid. Zwaar werk was dat vletten, het oprijden van de vochtige klei vooral.

Even een tip met de spa in het water, opdat die wat gewilliger de vette materie ingleed, de zware kluit met forse zwaai in de wagen gesmakt, die op de loopplank stond. Aan de eene zijde van de plank werkte de man, aan de andere zijde de vrouw, die maar weinig voor haar wederhelft onderdeed. Zo ging 't vlug.

Als de wagen vol was, klom de man uit de klei de plank op, greep zijn zware vracht bij de bomen. De vrouw volgde; voorzichtig, haar klompen waren zo glibberig van de klei. Ze pakte haar man stevig in zijn lenden, duwde diepgebogen hem voort. De kruitwagen met zijn vochtige last was zo onmenselijk zwaar, de helling sterk, de plank smal. Samen moesten ze de schrale kost verdienen en ze werden per schuit betaald."

Buitenplaats en steenbakkerij Ruimzicht

Notaris Hendrik van Ommeren maakte in 1830 mel-

ding van „een buitenplaats annex steenbakkerij genaamd Ruimzicht gelegen onder den Geregte van Hoograven.“ Deze buitenplaats bij de tegenwoordige Zuiderbrug was toen in het bezit van Jonkheer Carel Casimir Alexander Ridder van Rappard. Op 18 september 1846 legde zijn echtgenote Alida Johanna Sara Munnick van Cleeff de eerste steen voor een rijtje arbeiderswoningen; deze steen met de letters A.J.S.M.C. 1846 bevindt zich nog in het arbeiderswoningke Oude Kerkweg no. 15. Later werden er nog eens veertien kleine woningen bijgebouwd op hetzelfde terrein; deze veertien woningen werden later bij de aanleg van de brede 't Goylaan 1964 gesloopt. Na het overlijden van C. C. A. van Rappard kwam Ruimzicht in het bezit van zijn zoon en erfgenaam Alexander van Rappard.

Arbeiders op steenfabriek Ruimzicht

In 1885 liet de schilder Anthon Gerard Alexander van Rappard, een neef van de eigenaar van Ruimzicht, een huisje op de steenplaats Ruimzicht verbouwen tot een atelier en hier maakte hij een aantal voorstudies voor zijn schilderij „Arbeiders op steenfabriek Ruimzicht“; dit grote schilderij van twee bij drie meter kwam tenslotte te hangen in het kantoor van Alexander van Rappard. Deze was de laatste eigenaar van de steenbakkerij, want na zijn dood in 1922 ging de steenbakkerij failliet en werd met alle opstallen publiek verkocht. Enkele maanden later kocht het Centraal Museum te Utrecht het schilderij „Arbeiders op steenfabriek Ruimzicht“ op; in 1980 nam dit grote schilderij bij een reeks kleine tentoonstellingen een centrale plaats in. In een beschrijving van dit schilderij schreef men toen: „Twee zandsilo's en een vestiging van de bouwmaterialenhandel 'Wickes' markeren tegenwoordig de plaats, waar zich ooit steenbakkerij Ruimzicht bevonden heeft; het terrein zelf, aan de Jutfaseweg naast de huidige Zuiderbrug, is nagenoeg verlaten. Alleen een vervallen *theekoepel* en een paar voormalige arbeiderswoningen herinneren hier nog aan de zeer beklante Utrechtse steenfabriek Ruimzicht vanouds gedreven onder de firma Munnicks van Cleeff.“

De theekoepel van Ruimzicht

De theekoepel van Ruimzicht stond toen niet meer op zijn oude plaats; in 1925, enkele jaren na de opheffing van Ruimzicht, was zij meer naar het zuiden verplaatst; zij stond nu naast enkele arbeiderswoningen en deed dienst als opslagschuur van de familie J. Stekelenburg, Oude Kerkweg 15. De koepel was verwaarloosd en miste dak en luiken; ze leek weldra rijp voor de sloop. In 1971 werd hij daar ontdekt door F. H. Landzaat, die er in een artikel in het *Maandblad Oud-Utrecht* 1973, blz. 58-60, de aandacht op vestigde. Op 14 juni 1979 richtte hij zich schriftelijk tot het gemeentebestuur van Utrecht en het Utrechts Monumentenfonds (U.M.F.) met een verzoek de koepel te restaureren. Ook tijdens een tentoonstelling over het Vaartseringgebied, die van 25-27 mei 1981 in De Ravelijn, Hoofd Graaflandstraat 2A werd gehouden, werd de aandacht op de koepel gevestigd. Een

verzoek aan het gemeentebestuur de koepel te herstellen werd door 580 personen getekend. Inmiddels was er medio 1981 een werkgroep opgericht, die met medewerking van het Utrechts Monumentenfonds ging ijveren voor herstel en behoud van de koepel.

Toen het college van B. en W. van Utrecht in 1982 een restauratie van de koepel te duur vond, startte de werkgroep met een inzamelingsactie; zij kwam daartoe herhaaldelijk bijeen in het onderkomen van het U.M.F. aan de Dorstige Hartsteeg.

De geldactie had tenslotte succes; als eerste kwam de Lions Club, afdeling Utrecht Centrum op 27 januari 1983 over de brug en andere bedrijven en instellingen volgden. Op 9 juli 1984 bood nu ook de gemeente Utrecht f 2.500,- aan voor de restauratie. De geveren werden beloond met een fraaie reproductie van de koepel van de hand van de kunstenaar-graficus Ch. Donker. Ook werden enige materialen geschonken. Als de koepel hersteld zou worden moest hij natuurlijk een behoorlijke bestemming krijgen; het was architect S.J. Wouda, die de werkgroep in contact bracht met de Stichting Werkruimte Kunstenaars.

Op 12 oktober 1985 konden de werkgroep en vele vrijwilligers de theekoepel gaan demonteren; de onderdelen werden onder leiding van de heer Copijn door de firma v. d. Tol uit De Meern vervoerd (gratis) naar de sociale werkplaats het Catharijnehof Nieuwe Houtensweg 25. En op 19 januari 1989 konden de werkgroep en genodigden 's middags in de Catharijnehof de bijna gerestaureerde theekoepel gaan bekijken.

De theekoepel kwam nu te staan, weer iets ten zuiden van zijn vroegere plaats, namelijk bij de woning Oude Kerkweg 12. De nummering van de huizen dateert hier nog van de tijd, toen dit gedeelte bij de toenmalige gemeente Jutfaas behoorde; zij loopt van de toenmalige gemeente Jutfaas op naar het noorden in de richting van Utrecht. Op de plaats, waar de gerestaureerde koepel nu staat stond eerst een molen, daarna de steenoven 't Oog (in) 't Zeil en deze naam staat nu op de koepel.

Op zaterdag 19 mei 1989 werd de herplaatsing van de theekoepel officieel gevierd.

Verl. Hoogravenseweg 222
Utrecht

A. M. de Reuver

Aangeboden

tegen een aannemelijk bod Jaarboeken Oud-Utrecht 1969 t/m 1989.
Te bevragen: tel. 030-31 23 76.